
JOANNA SOBCZYKOWA*

O niektórych porządkach w języku i tekście

Sformułowane w temacie spotkania z okazji jubileuszu filologa — *porządkowanie* — zainspirowało mnie do namysłu nad pewnymi dokonywanymi na tekście lub języku operacjami i ich rezultatami — w historii bądź współcześnie. Wybrałam trzy przykłady takich działań. Dwa z nich antropologowie kultury wskazują jako typowe dla wczesnego etapu rozwoju słowa drukowanego. Mam na myśli listy czy też wykazy jednostek tekstu bądź języka, jak rejestr, indeks, katalog, spis, a także ich zestawienia, służące porównywaniu, jak kanon, tablica, diagram, konkordancja, synopsa. Wszystkie są rezultatami działań na tekście i pełnią funkcję metajęzykową. Przedstawię je w kolejności bynajmniej nie chronologicznej, poczynając od przykładu znanego historykom języka polskiego.

Rejestr

W szesnastowiecznej *Biblii* Jakuba Wujka¹ — dziele, któremu poświęciłam dużo uwagi (Sobczykowa 2001; 2012), czytelnikowi przemierzającemu tekst biblijny służy do porządkowania pojęć „na bieżąco” przede wszystkim komentarz, znajdujący się pod każdym niemal rozdziałem, zatytułowany *Wykłady miejsc trudniejszych*. Ściślej mówiąc, tworzy go zestawienie objaśnień różnych miejsc tekstu, których formułą inicjalną jest zawsze cytowane

* jsobczykowa@wp.pl, profesor doktor habilitowany, Uniwersytet Śląski, Instytut Języka Polskiego im. Ireny Bajero wej, Zakład Leksykologii i Semantyki, ul. Bankowa 12, 40-007 Katowice.

¹ *Biblija to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu według Łacińskiego przekładu starego, w kościele powszechnym przyjętego, na Polski język z nowu z pilnością przełożone, z dokładaniem tekstu Żydowskiego i Greckiego i z wykładem katolickim trudniejszych miejsc, do obrony wiary świętej powszechnej przeciw kacerstwu tych czasów należących*, przez D. Jakuba Wujka z Wągrowca, teologa Societatis Iesu, w Krakowie, w Drukarni Łazarzowej, Roku Pańskiego 1599.

wyrażenie biblijne o funkcji „kierunkowskazu”, sugerującego pilnemu lektorowi powrót do tekstu i zatrzymanie się z namysłem. W naszych rozważaniach skoncentruję się na końcowej części edycji, którą stanowi *Rejestr rzeczy przedniejszych i potrzebniejszych, które się w Biblijej i w Annotacyjach zamykają*. Jest to twór zorganizowany w sposób skondensowany treściowo, formalnie i wizualnie. Ten indeks zawiera zestaw terminów biblijnych, teologicznych i filologicznych, wydobytych lub wywnioskowanych z Biblii i zinterpretowanych ze stanowiska katolickiego. Układ alfabetyczny i zastosowany system numeracji stanowi o jego abstrakcyjnym charakterze. Wprowadza go pouczenie w formie instrukcji: *Pierwsza liczba Rozdział / a wtóra / i trzecia kiedy się trafi / wiersz i Annotacyją przy nim pokazuje*. Komentarz i rejestr są gatunkami tekstu naukowego. W rejestrze znalazły się na przykład terminy: *Aaron, Aegypt, niewiasta, heretyk*; w *Psałterzu*² — *hebraizm*. Objasnienia informują o akcentach poznawczych, aspektach znaczenia (pod hasłem *Anathema* — tylko *Co znaczy*), przytaczają kolokacje; odsyłają do sygnalizowanych miejsc biblijnych, na przykład: „*Gościnnność*. *To jest przyjmowanie podróżnych i ubogich do domu swego roskazana i zalecona* / Isa: 58. Luk: 14. 13. Rzym: 16. 17”. Hasło, abstrakcyjnie ujmujące nazwę cnoty (*nomen essendi*), otrzymuje definicję precyzującą postawę (typowe działanie wyrażone w formie *nomen actionis*) podlegającą ocenie normatywnej.

W wielu hasłach wydobywa się istotę pojęcia za pomocą zdań pytajno-względnych, na przykład: „*Pascha*. *Jakie święto* / Math: 26. 2. *Co znaczy* / Exo: 12. 11. *Czemu Wielka noc rzeczona* / Tamże”. Bywają opisy o wiele bardziej rozbudowane, rozcłunkowane wizualnie. Wyrazy, będące hasłami rejestru, stanowią słowa kluczowe (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2012: 294), a więc najlepiej charakteryzujące treść tekstu, autora, styl, nawiązujące do tematu tekstu (Marciszewski 1977: 212–213). Wybiera się je z intencją wprowadzenia do indeksu terminów i pojęć, przede wszystkim w tekście naukowym. Ich wybór wymaga wiedzy o danej dyscyplinie i jej systemie pojęciowym. Leksemy tekstu biblijnego od dawna postrzegane są przez biblistów jako terminy, zatem wyrazy o precyzyjnie ustalonym, obciążonym funkcją znaczeniu, podstawowym dla teologii.

Druk silniej związał słowo z przestrzenią: lista, szczególnie skorowidz alfabetyczny, wykorzystywanie słów jako etykiet, drukowanych rysunków, abstrakcyjnej przestrzeni typograficznej do interakcji z drukowanymi słowami są tego rezultatem (Ong 2004: 500–501). Historia pisma zna listy administracyjne, listy zdarzeń, listy leksykalne, onomastykę egipską lub listy imion, często opanowywanych pamięciowo do recytacji oralnej, co było uznawane za wzbogacające intelektualnie. Słowa gromadzono „w różnym

² *Psałterz Dawidow, teraz znowu z Łacińskiego, z Greckiego i z Żydowskiego na Polski język z pilnością przełożony, i Argumentami, i Annotacyjami objaśniony*, przez D. Jakuba Wujka z Wągrowca, teologa Societatis Iesu, w Krakowie, w Drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, Roku Pańskiego 1594.

R E I E S T R

Rzeczy przedniejszych y potrzebniejszych,
które sie w Bibliiéy y w Annotáciách
zamykają.

Pierwsza liczbá Rozdział / á wtóra / y trzecia kiedy sye
tráfi / wirsz y Annotácia przy nim pokazuje.

A.

A A R O N.

Dány Moyszešowi zá towáryšá Ero. 4. 14
Tá káplánstwo z ceremoniami poświęco-
ny Leu. 8. Num. 3. 10. Deu. 3. 5. 27. 5. 4.
Tá Bóg roztázał Ero. 29.
Jego káplánství sáty Ero. 28.
co znázory Deut. ná koncu.
Káplánství tego nieposlušni miešlychána
śmierciá sácani Num. 16. 3.
Káplánstwo cudem láski kwitnácý pos-
twierdzone Num. 17. 5.
Wiecznym piáwem ná káplánstwo wšágal
oficary y piéwociny Num. 18. 8.
Od Lewitów z dšiesiecin dšiesiecinny
Num. 18. 26.
Po ofierze błogosłáwi ludowi Ero. 9. 23.
Umárl. Num. 20. 28. y 33. 6. Deut. 10
6. y 12. 50.
Tá sápal ná káplánstwo Eleázár. Num.
20. 26. Deut. 10. 6.
Zálecenie Aaroná Ecclef. 45. 7. 8.

A B E L.

Spiáwiedliwy Matth. 23. 35.
Od brátá zabity Gen. 4. 8. 1. Jan. 7. 12.
O nim cysáy Luť. 11. 5. 27. 11. 4. y 12. 24.
Abrahám.

Syn Tháre ma žone Sáre Gen. 17. 29.
Wychodzi z oycyšny do Chánáán Gen. 12. 4.
Jdšie do Egyptu Gen. 12. 10.
Wraca sie do Chánáán Gen. 13. 1.
Wybáwia Lothá z poimánia Gen. 14. 4.
Wšágal obietnice o násiemiu Gen. 15. 4.
y 17. 16. y 18. 10.
Wšárošny znáť przymierza obzeczanie ná-
zwány Abrahám Gen. 17. 5.
Modli sie zá Sodomežsť Gen. 18. 23.
Vrodził mu sie Izáák Gen. 21. 2.
Gotów iest ofiarowác Izááká Gen. 22. 9.

Posyla sluge po žone Izáákowi Gen. 24. 4
Przyšegájac czemu rúke kładł pod biodrá /
Gen. 24. 2
Czemu žone wzał sioštre / Gen. 12. 13
Czemu druga žone poizá / Gen. 25. 1
Oycem iest wielá naródey y wšyškich wies-
rzacych Gen. 17. 5. Izáák 1. 2. Mat. 3. 9
Luť. 19. 9. Jan 8. 39 Rzym. 4. 11. 17. Gál. 3. 8
Widział dšie i Chryštusów Jan 8. 56.
Chryštus był piéwcy mži sie Abiam on ná
rodził. Jan 8. 58.
Synowie Abrahámowi wedlug ciála.

Jan 8. 37. 37.
Wedlug wiáry y wczynków. Jan 8. 39.
Rzym. 2. 2. y 9. 7. Gál. 3. 7.
Nie Luteršá ale Kátholická wiáry był wš
spiáwiedliwiony. Gen. 15. 6. Rzym. 4. 24.
Wczynków wspiáwiedliwiony. Gen. 15. 6.
Táť. 2. 21.
Táťkich wczynków był wspiáwiedliwiony.
Rzym. 4. 1. 1.
Czemu on sam był piéwcy wspiáwiedliwio-
ny niž obzeczány. Rzym. 4. 11.
Pierotkiem napiéwcy názwány. Gen. 20. 7.
Abrahámowc slemo / Luť. 15. 22. 26. Gen.
37. 35. y 42. 38.

Absalon.

Syn Dawidów / 2. król 3. 3.
Zábil brátá swego ywciéł / 15. 3.
Wraca sie do oycá / 14. 27. 23.
Kroleštwu oycu obczemu / 15. 6.
Trzema rúcezniami zábit / 18. 14.

Achab.

Król zlosliwy Izrálski 3. król 16. 29. 30.
Zwyciežel Syryczsť / 20. 20. 29.
Z poradý žony zábil Elábothá / 3. król 11. 2.
Strzala pzebitý pší krew iego lišá / 22. 38.
wedlug pierotcwá Heliaszowego / 21. 19.
Synowie iegý dóm wšyšký zginá / 4. kr. 10. 7. 11.

Achan

R E I E S T R.

Achán.
 Wkamionowany o światokrądzwo/ Jof. 7.
 25. 1. Pár. 2. 7. w Dolinie Acor. Jof. 7.
 24. y 15. 7. Jfai. 65. 10. Of. 2. 15.

Achitophel.
 Dawidów sekretarz przysłał do Absalomá/
 2. Król. 15. 12.
 Dać radę niebożną/ 16. 21
 Obiecił się/ 17. 23

Adam.
 Stworzony od Bogá/ Gen. 1. 27. Luk. 3. 38
 W raju posiadany z dziewą wmiętności
 iść mu zafazano/ Gen. 2
 Znamowy żony przestąpił przykazanie y z
 raju wyrzucon/ 3. 6. 23. Of. 6. 7
 Umiał Gen. 1. 5. Rzym. 5. 14. 1. Kor. 15. 22
 Pogrzebion na łysy górze/ Gen. 14. 15. Jan
 19. 17.
 W nim wstępy zgrzesyli Rzym. 5. 12
 W nimże wstępy wmięćci/ Rzym. 5. 14.
 1. Kor. 5. 22.
 Wtóryy ofiataczny Adam/ Rzym. 5. 15. 18.
 Imię to Adam co znaczy/ Jof. 14. 15

Aegypt.
 Egypcka niewola przepowiedziána/ Gen.
 15. 13.
 Począł się/ Ezo. 1. 8. 13. Dzię. 7. 18
 Wyzwolenie obiecane/ Gen. 15. 16. 48. 21. 50
 14. Ezo. 3. 17. y 6. 6
 Wychodzą z Egiptu/ Ezo. 12. y 13. y 14.
 Num. 33. 1. Deut. 16. 1. Of. 13. 4. Mich. 6. 4
 Chęć się wpać wrócić do Egiptu/ Ezo.
 14. 11. y 16. 3. y 17. 3. Num. 11. 5. y 14. 4. y 10. 3
 Przeciw Egiptowi proroknia/ Jfai. 1. 1. 11.
 18. y 20. 3. Jer. 43. 20. y 44. 30. y 46. Eze.
 29. y 30. y 31. y 32.

Wyprowadzenie z Egiptu często przypomi
 na iako najwyższe dobrodziejstwo. Ezo.
 20. 2. Leu. 22. 33. y 26. 13. Deut. 4. 37. y 5. 6.
 y 7. 8. y 8. 14. y 16. 6. Judith 2. 1. 6. 8. 1.
 Król. 10. 18. 4. Król. 17. 7. Mich. 6. 4.
 Egypckie plagu/ Ezo. 7. 18. y 9. y 10. y 11.
 Egipt wzięty od Króla Babilońskiego/ 4.
 Król. 24. 7. Jer. 46. 2.
 Egypcianie walczą z Judą/ 2. Par. 12. 2
 Do Egiptu wciął Chrystus przed Herodem
 Matth. 2. 13

Agabus prorok.
 Przysłał głos przepowiadá/ Dzię. 11. 28
 R poimanie Páwła s. Dzię. 21. 10

Agag.
 Król Amalechitów poimany od Sálu/ 1.
 1. Król. 15. 8

Agár.
 Saryná służebnica podobila Jsmáelá/
 Gen. 16. 15
 Wypędzoná z synem/ 21. 14. Gal. 4. 30. 19.
 Agarcenzyki Rubenitowie porażili. 1. Par. 5.

Agrippá.
 Król Dzię. 25. 13
 Słucha Páwła/ Dzię. 26. 2
 Miał nie został Chrześcjaninem/ Dzię. 26. 28

Achimelech.
 Káptan daie chleba pokładnego Dawidó
 wi/ 1. Król. 21. 6
 y Miec z Goliathów/ 21. 9
 Zabity 22. 18. nazwany Abiás/ 14. 3. Abiás
 thár/ Matc. 2. 26.

Alexándria.
 Alexándryjski Kościół czemu pięćwieć miecy
 sce po Rzymskim otrzymał/ list 1136.

Alpheus.
 Ociec Jakubá Apostola/ Matth. 10. 3.
 Matc. 3. 18. Luk. 6. 15. Dzię. 1. 13.

Ammon.
 Syn Lotowy coki tego/ Gen. 19. 38
 Ammonitów bionia wmsdż do Kościola/
 Deut. 23. 3. 2. Ezech. 12. 1.
 Zwyciężeni od Jzraelá/ Sed. 11. 32. 1. Król.
 11. 2. Król. 8. 12. y 10. y 12. Przeciw Ammon
 nitóm proroknia/ Psal. 82. 8. Jer. 49. 1.
 Ezech. 21. 20. y 25. 2. Amos 1. 13.

Ananiás.
 Ananiás y Saphira nagła śmiercią skarani/
 Dzię. 5. 5. 10
 Prze złamanie ślubu y światokrądzwo/
 Dzię. 5. 2

Anathema.
 Co znaczy/ Num. 21. 3. Jof. 7. 2.

Anyól.
 Anyolowie są służby Boży/ Psal. 102. 20.
 Dan. 10. 13. y 14. 15. Zyd. 1. 7. 14. Obiá.
 1. 20. y 7. 11.

Natura ich/ Sed. 13. 18. Psal. 103. 4.
Morá/ Zach. 1. 9. Modliná/ Zach. 1. 12.
Pofarm/ Tob. 12. 20.
Zarfe widzą oblicze Boże/ Matth. 18. 10.
Widzenia Anielskie/ Dan. 8. 15.
Wkazał się Jozefowi/ Mat. 1. 20. y 2. 13. 19.
Zachariašewi/ Luk. 1. 11.
Mariety Pannie/ Luk. 1. 26.
Pasterzóm Luk. 2. 9.
Wciwistóm v grobu/ Matth. 28. 5

bb

Mógda

uporządkowaniu, często hierarchicznie według znaczeń — bogowie, krewni bogów, [...] służący bogów (Ong 2004: 500–501). Skorowidze (indeksy) alfabetyczne wiążą się zwłaszcza z przestrzenią druku, z oderwaniem słowa od dyskursu. W rękopisach pojawiają się rzadko.

Konkordancja

Termin ten ma długą historię. W średniowieczu używano formy liczby mnogiej *concordantiae*. Jego synonimami są: *zgodność*, *zgoda*, *zbieżność*, *odpowiedniość*, *harmonia*, a nawet *symfonia*.

W komentarzu Wujka termin *konkordancja* oznacza to, co w dzisiejszej terminologii nazywa się *locum parallelum*. *Znaków rozmaitych [...] wyłożenie* omawia ten instrument porządkowania tekstu następująco: „Małe litery abcd przy liczbach abo konkordancyjach na wewnętrznym brzegu / i przy słowach w tekście położone / pokazują do których słów należy która konkordancja na brzegu wyrażona”.

Współcześnie definiuje się *konkordancję* jako ‘alfabetyczny wypis wyrazów występujących w jakimś dziele ze wskazaniem miejsc ich występowania; [...] rodzaj bardzo dokładnego indeksu uporządkowanego alfabetycznie’ (Flis 1996: VII)³. Już w XIII wieku narzędzie to zastosowano do Biblii. Pionierska biblijna konkordancja do *Vulgaty* Hugona de Sancto Caro z klasztoru św. Jakuba w Paryżu była długim wypisem liczb i skrótów, bez kontekstów. Dzisiejsza konkordancja podaje jednoznaczny sens wyrazowy każdego słowa biblijnego poprzez wystąpienia w konkretnych kontekstach. Ze względu na sposób uprzystępniania materiału opracowanego wyróżnia się konkordancje wyrazowe, czyli werbalne (takie było dzieło Hugona de S. Caro) i rzeczowe, czyli realne (św. Antoniego z Padwy w XIII wieku). Konkordancje werbalne zawierają miejsca występowania poszczególnych wyrazów w ich najbliższym kontekście, realne — grupują słowa według ich tematycznej treści i zbliżają się do słowników czy encyklopedii biblijnych (Flis 1996: VII–XI).

W nowej, pierwszej w historii polskiej biblistyki edycji greckiego i polskiego Nowego Testamentu, opartej na 28. poprawionym wydaniu *Nestle–Aland Novum Testamentum Graece*, z pełnym objaśnieniem aparatu krytycznego, znajdujemy List św. Euzebiusza do Karpiana, dotąd nie tłumaczony, informujący o sporządzonych przez niego tablicach-kanonach, zawierających czytania ewangeliczne, i o sposobie ich używania. Redaktorzy nazywają to dzieło „swego rodzaju pierwszą konkordancją wybranych tekstów Nowego Testamentu” (Nestle–Aland 2017).

³ Niektóre definicje informują o różnych kryteriach sporządzania konkordancji i różnych jej rodzajach, na przykład ‘spis wyrazów występujących w Biblii, ułożony wg alfabetu albo wg haseł rzeczowych. Istnieją k. naukowe, które podają terminy w językach biblijnych, i k. popularne w językach nowożytnych’ (Langkammer 1996: 88).

Dzieło Euzebiusza z Cezarei każe z podziwem patrzeć na rezultaty porównawczego analizowania tekstu biblijnego już w starożytności. Na początku IV wieku zestawiał on dla czterech ewangelii jednostki z poziomu treści, to jest sprawy, uwidaczniając ich reprezentacje numeryczne w sporządzonych w tym celu tablicach kanonów (długo przed wprowadzeniem numeracji wersetów zaistniała numeracja jednostek merytorycznych). Podzieliwszy cztery ewangelie na mniejsze jednostki treściowe, umieścił je w dziesięciu kanonach. Kanon I wymienia perykopy reprezentowane we wszystkich czterech ewangeljach, kanony II–IV wymieniają perykopy obecne w trzech ewangeljach, kanony V–IX perykopy obecne tylko w dwóch ewangeljach, kanon zaś X wymienia sekcje właściwe dla pojedynczych ewangelii. W nowym 28. wydaniu Nestle–Aland sygnalizują to kombinacje liczb arabskich i rzymskich⁴.

Euzebiuszowy synoptyczny system sekcji i kanonów pozostaje użyteczny także dzisiaj. W wielu manuskryptach jest bardzo praktycznym narzędziem organizacji ciągłego tekstu, przy zestawianiu manuskryptów pozostaje ciągle efektywnym narzędziem dla lokalizowania perykop (Nestle–Aland 2017: 89*).

List Euzebiusza do Karpiana to przykład starożytnego gatunku naukowego. Napisany został w języku greckim. Jego tekst cechuje systematyczny, klarowny i spokojny tok wywodu, formułowanego w paralelnych powtarzalnych konstrukcjach syntaktycznych, które budują wrażenie stabilności, regularności i kompletności przedstawianego zagadnienia i jego reprezentatywnego obrazu. Autor rzetelnie informuje w nim o genezie i własnym wkładzie w opracowanie referowanej precyzyjnie koncepcji analitycznej. Tekst obfituje w terminologię filologiczną (krytyczną), w wyrażenia służące porządkowaniu myślenia o badanych tekstach: *struktura tablic; objaśnienia sposobu ich użycia; zharmonizowana relacja; odpowiedni rozdział; odpowiednie perykopy; uporządkowana kolejność; tablice kanonów według innej metody; surowy materiał z pracy autora wspomnianego wyżej; wyjaśnienie poniżej; odnośniki liczbowe podobnych spraw; kolejne odnośniki liczbowe przypisane każdej perykopie; napisana poniżej cyfra wskazująca, w której z dziesięciu tablic lokalizowana jest dana referencja; numer referencji; ile razy i które ewangelie opowiadają podobne sprawy; ewangelie, które są w tym samym rzędzie, co numer znalezionej referencji; na podstawie nagłówków na początku; jeśli ma się na uwadze; załóżmy, że*.

⁴ I III na wewnętrznym marginesie przy Mt 1, 1 oznacza, że paralelne perykopy dla pierwszej sekcji Ewangelii Mateusza zostały wymienione w kanonie III. Z tabeli kanonu III (Nestle–Aland 2017: 92*) odczytujemy, że sekcja 1 Ewangelii Mateusza odpowiada sekcji 14 w Ewangelii Łukasza (Łk 3, 23–38) oraz sekcjom 1, 3 i 5 w Ewangelii Jana (J 1, 1–5, 9–10, 14). 2 X w Mt 1, 17 odnosi się do kanonu X, wskazując, że dla tej perykopy nie istnieją inne paralele i że reprezentuje ona materiał wyłączny dla Mateusza (Nestle–Aland 2017: 89*).

Autor daje też przykład zastosowania swego systemu w konkretnej sytuacji tekstowej, nie gubiąc wszakże przyjętego stopnia ogólności.

EUSEBII EPISTULA AD CARPIANUM

Euzebiusz Karpianowi, umiłowanemu bratu w Panu — pozdrowienie!

Ammoniusz Aleksandryczyk, który poświęcił wiele koniecznej energii i wysiłku, dostarczył nam zharmonizowaną relację czterech ewangelii. Obok Ewangelii według Mateusza umieścił odpowiednie perykopy pozostałych ewangelistów. To jednak w nieunikniony sposób spowodowało zburzenie uporządkowanej kolejności pozostałych trzech ewangelii, jeśli ma się na uwadze ciągłą lekturę ich treści. Zachowując jednak nietkniętą treść i jej kolejność w pozostałych ewangeliiach, tak abyś mógł wiedzieć, gdzie każdy z ewangelistów napisał perykopy, w których powodowani miłością do prawdy, mówili o tych samych sprawach, utworzyłem łącznie dziesięć tablic kanonów według innej metody, zaczerpnąwszy surowy materiał z pracy autora wspomnianego wyżej. Wyjaśnienie tych tablic znajdziesz poniżej.

Pierwsza z nich wymienia odnośniki liczbowe podobnych spraw opowiedzianych w czterech ewangeliiach: Mateusza, Marka, Łukasza i Jana. Druga — w trzech: Mateusza, Marka i Łukasza. Trzecia — w trzech: Mateusza, Łukasza i Jana. Czwarta — w trzech: Mateusza, Marka i Jana. Piąta — w dwóch: Mateusza i Łukasza. Szósta — w dwóch: Mateusza i Marka. Siódma — w dwóch: Mateusza i Jana. Ósma — w dwóch: Marka i Łukasza. Dziewiąta — w dwóch: Łukasza i Jana. Dziesiąta jest dla spraw odnotowanych tylko w jednej z poszczególnych ewangelii.

Przedstawiwszy strukturę poniższych tablic, przejdę do objaśnienia sposobu ich użycia. W każdej z czterech ewangelii kolejne odnośniki liczbowe zostały przypisane każdej perykopie, zaczynając od pierwszej, potem drugiej, trzeciej i tak dalej poprzez całą ewangelię aż do końca księgi. Każdy odnośnik liczbowy ma napisaną poniżej cyfrę (rzymską) w kolorze czerwonym, wskazującą, w której z dziesięciu tablic lokalizowana jest dana referencja. Jeśli czerwoną cyfrą jest I, referencja znajduje się w pierwszej tablicy, jeśli cyfrą jest II, referencja jest w drugiej tablicy i tak kolejno aż do liczby X.

I tak, załóżmy, że otworzysz jedną z czterech ewangelii w jakimś jej punkcie, aby dotrzeć do odpowiedniego rozdziału. Chcesz bowiem dowiedzieć się, która z ewangelii przedstawia podobne sprawy i chcesz znaleźć w każdej ewangelii odpowiednie fragmenty, w których ewangelisci mówili o tych samych sprawach. Używając przypisanego interesującej cię perykopie numeru referencji, po znalezieniu wskazanej pod tym numerem czerwoną cyfrą tablicy, natychmiast odnajdziesz na podstawie nagłówek na początku tablic, ile razy i które ewangelie opowiadają podobne sprawy. Idąc do numerów referencji innych ewangelii, które są w tym samym rzędzie, co numer znalezionej referencji, szukając ich we wskazanych perykopach każdej ewangelii, odnajdziesz wspomniane podobne sprawy (Nestle-Aland 2017: 99*–100*).

Podkreślmy, że jest to *konkordancja* w sensie szerokim (*synopsa* 'wspólne spojrzenie'). Zestawia ona porównawczo nie same perykopy, lecz ich reprezentacje. Jako przykład podaję *Canon IV, in quo tres*:

Mt	Mc	Ioh	Mt	Mc	Ioh	Mt	Mc	Ioh	Mt	Mc	Ioh
18	8	26	204	115	135	279	161	72	307	188	164
117	26	93	216	125	128	279	161	121	321	201	192
117	26	95	216	125	133	287	168	152	323	203	183
150	67	51	216	125	137	293	174	107	329	207	185
161	77	23	216	125	150	297	178	70	329	207	187
161	77	53	277	159	98	299	180	103	333	211	203
204	115	91									

Ilustr. 3. Jeden z kanonów Euzebiusza (Nestle-Aland 2017: 96*)

Ukształtowanie nowego świata noetycznego, zorganizowanego przestrzennie przypisuje się typografii. Temu też wynalazkowi ostatecznie zawdzięczamy m. in. użycie diagramów, a wreszcie wyczerpujące słowniki (Ong 2004: 502–505).

Jeżeli stwierdzono, że pismo, a zwłaszcza druk, sugeruje ukończenie, samowystarczalność, kompletność — tak cenione w obrazowej reprezentacji wiedzy — to tym bardziej należy to powiedzieć o diagramie, nawet rękopiśmiennym.

Antropolodzy kultury akcentują wagę liczb i miar⁵, wiązanych z językiem nauki, oraz liter, łączonych z językiem cywilizacji. Twierdzą też, że zasadniczy rozłam na obciążone taką funkcją liczby i litery nastąpił w okresie późnego odrodzenia (McLuhan 2004: 511–512).

Kultura rękopiśmienna nie potrafiła masowo powielać wiedzy wizualnej i nie ulegała pokusie szukania środków, które pozwoliłyby redukować procesy myślowe do prostych diagramów. Niemniej wśród scholastyków narastała w późniejszym okresie tendencja, by redukować język do zbioru neutralnych symboli matematycznych [...] na długo jeszcze przed czasami Gutenberga sprzyjała ona narodzinom ducha kwantyfikacji (McLuhan 2004: 515).

W kanonach Euzebiusza, znacznie wcześniej niż u scholastyków, z niewielką satysfakcją można oglądać właśnie ów początek.

Lista

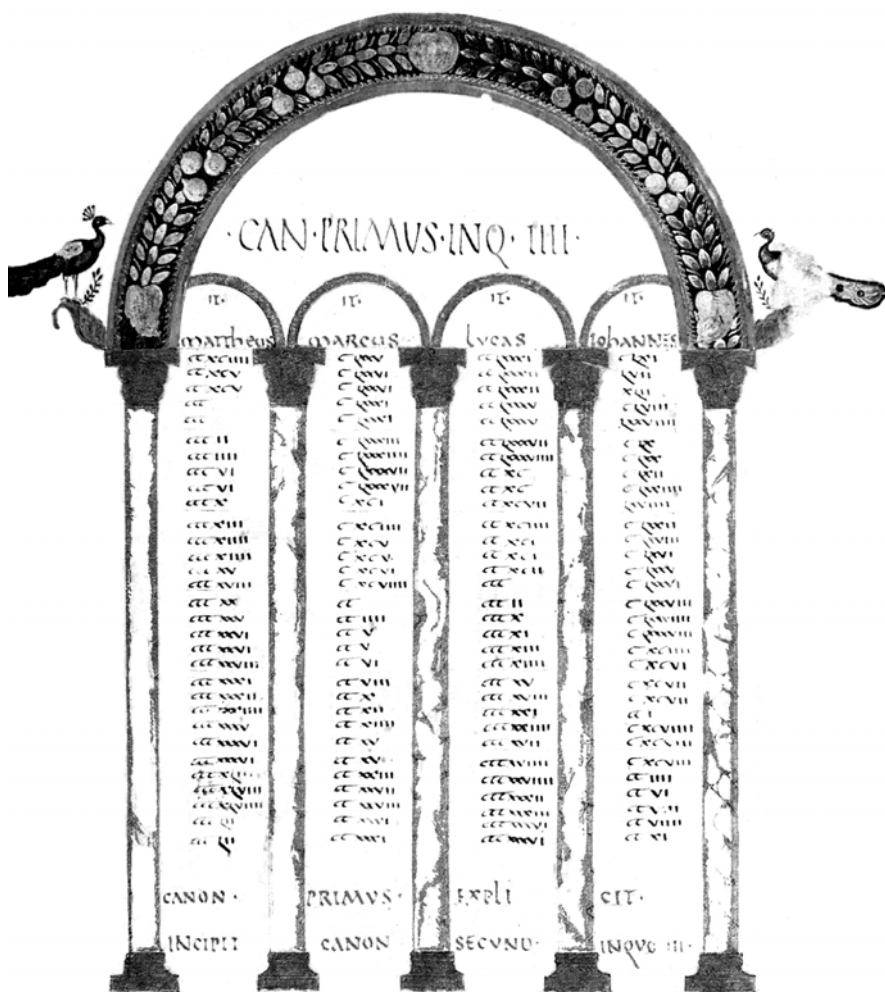
Czy rzeczywiście jest tak, jak utrzymuje W.J. Ong, że lista rodzi się z pismem? Przypomina on, co obserwował J. Goody w zapisie ugaryckim (ok. roku 1300 przed Chrystusem) i w innych archaicznych zapisach, przedstawiających informację oderwaną od sytuacji społecznej, w której była

⁵ 'Przedstawienie w umowny, określony sposób zależności pomiędzy różnymi wielkościami lub pojęciami; wykres' (SJP.PL).

osadzona, i od kontekstu językowego. Stawia też tezę, że „w tym sensie lista nie ma »ekwiwalentu oralnego«, choć oczywiście pojedyncze słowa pisane brzmią w uchu wewnętrznym przekazując znaczenie” (Ong 2004: 500).

Badacze antropologii słowa uznali listę za „wynałazek” epoki wczesnego druku, mając na myśli także jej formy uporządkowane w sposób bardziej skomplikowany, jak na przykład słowniki czy skorowidze, indeksy, rejestry.

Nie bez zdziwienia powtarzanie słów zaobserwowałam u mojego dwuletniego wnuka, tuż przed zaśnięciem. Dziecko, uspokojone, leżąc już w łóżku, wyliczało sobie na głos wszystkie znane wyrazy (holofrazy): nazwy osób z rodziny *mama, tata, baba, dziadzia, brmbrm* ‘zmotoryzowany

Ilustr. 4. Tablice Euzebiusza (zakończenie I kanonu), rękopis Ewangelii z V wieku, Biblioteka Watykańska (online: pl.wikipedia.org, dostęp: 20 II 2018)

wujek' oraz, podobnie w sensie fonetycznym zbudowaną nazwę jednego z realiów kuchennych, *jaju* 'jajko'. Wyliczeniu towarzyszył nawet znak przestankowy — gest wyjmowania smoczka z ust i wkładania go z powrotem po wymówieniu każdej tak rejestrowanej jednostki swego zasobu językowego. *Recapitulatio diei totius...*

Zjawisko to, jak się okazuje, typowe dla początkowego etapu rozwojowego języka, jest opisywane w psychologii i psycholingwistyce. Wiadomo, że indywidualny przebieg procesu nabywania języka zależy od świadomości metajęzykowej. Psycholingwiści widzą w nim mechanizm kontrolujący i scalający poziomy języka. Opisaną tu operację mowną uważa się za przejaw funkcji matetycznej, która jest syntezą funkcji osobistej i heurystycznej. Dziecko, posługując się tą funkcją, uczy się nowych znaczeń, inicjuje postępy w zakresie słownictwa i struktury. Nabywanie nowych znaczeń odbywa się przez obserwację zjawisk zewnętrznych i odtwarzanie ich za pomocą słów. Tak rozumiana funkcja matetyczna może być traktowana synonimicznie w odniesieniu do funkcji metajęzykowej w ujęciu R. Jakobsona (Filipiak 1995: 41). Fenomen nazwany przez niego „monologiem w łóżku», kiedy dziecko [...], ćwiczy wszystko, co posiada w swoim artykulacyjnym repertuarze” (Filipiak 1995: 14), stanowi odpowiedź na pytanie M.A.K. Hallidaya o genezę uczenia się nowych wyrazów, w aspekcie funkcji matetycznej (Halliday 1980). A zatem, wspomnianej funkcji służy tworzenie listy słów, oderwanych od sytuacji, w których wystąpiły.

Przegląd definicji leksykograficznych (głównie synonimicznych) leksyki z pola pojęciowego porządkowania pokazuje liczne nazwy operacji metajęzykowych i ich rezultatów. Pomocny okazał się przede wszystkim słownik łaciny, która wszak była dla języków europejskich rezerwuarem leksyki intelektualnej, szeroko stosowanej w refleksji naukowej, nie tylko teologicznej:

- a) *canon*, *-onis*, m. (gr.), 1) 'reguła, prawidło, zasada, przepis, wskazówka'; 2) '**wykaz, spis**'; 3) 'rozdział, paragraf'; 4) 'prawo kościelne' [...] (Jougan 1992: 88);
- b) *catalogus*, *-i*, m. (gr.), '**spis, wykaz, tabela**' (Jougan 1992: 95);
- c) *katalog* (gr.), '**usystematyzowany** według określonych zasad **wykaz** przedmiotów, tworzących jakiś zbiór, często z opisem wyszczególnionych pozycji; **spis, rejestr, lista**' (Dunaj 1998: 367);
- d) *concordantia*, *-ae*, f., 1) 'zgodność'; 2) 'konferencja, narada'; 3) **concordantiae**, *-arum*, f., 'konkordancja, tj. alfabetyczne zestawienie ustępów miejsc z jednej a kilku ksiąg (zwłaszcza Pisma św.)' [...] (Jougan 1992: 135);

- e) *diagram* 1) '**przedstawienie w umowny, określony sposób zależności pomiędzy różnymi wielkościami lub pojęciami; wykres**'; 2) urzędowo: '**graficznie przedstawiony plan jakichś czynności; tabela**' [...] (SJP.PL); '**rysunek przedstawiający za pomocą prostych, umownych znaków zależności między różnymi danymi**' (Dunaj 1998: 170);
- f) *index, -icis*, m. i f., 1) 'donosiciel'; *digitus index* (i samo *index*) 'palec wskazujący'; 2) 'wskaźnik, **spis, wykaz treści**' [...] (Jougan 1992: 329);
- g) *refero, re(t) tuli, relatum, referre*, 1) '**odnosić, odprowadzać**'; 2) 'odwzajemniać się, odpłacać; oceniać (wedle czego), odmierzać'; 4) 'donosić, oznajmiać'; 5) 'opowiadać'; 6) '**wykładać, referować; wyjaśniać, tłumaczyć**'; 7) 'przywrócić, odnowić'; 8) 'odtwarzać, przedstawiać, naśladować'; 9) '**wpisać, wciągać w rejestr**' [...] (Jougan 1992: 575);
- h) *regestrum, -i*, n., '**register, rejestr, zapis, treść księgi**' [...] (Jougan 1992: 577);
- i) *systematicus* 3, (gr.), '**ułożony w całość, dobrze zestawiony, uporządkowany, systematyczny**';
- j) *systematismus, -i*, m., 1) 'naukowe badanie, **uporządkowanie, zestawienie**'; 2) '**zasady i sposoby tego zestawienia**' (Jougan 1992: 670);
- k) *tabula, -ae*, f., 1) 'deska, tablica, tablica do pisania, tablica pamiętkowa, tablica wotywna; szachownica'; pl. 'grzechotka używana zamiast dzwoneczków w kościele w Wielkim Tygodniu'; 2) '**tabela, wykaz, spis**' (Jougan 1992: 671).

Obserwację antropologów o zdobyczach epoki wczesnego druku potwierdza precyzyjnie opracowany szesnastowieczny rejestr w *Biblii* Wujka.

Okazuje się jednak, że w naukach filologiczno-biblijnych głęboko zintelektualizowany instrument badawczy, łączący listę z reprezentacją numeryczną w formie diagramu ukazującego relacje, datuje się już w starożytności, dwanaście wieków przed drukiem.

Listę dostrzega się także w początkowej fazie kształtującej się mowy, a zatem posiada ona ekwiwalent oralny: rejestrowanie wyrazów — przywoływanie ich służące zapamiętywaniu, w którym manifestuje się funkcja matetyczna języka.

O ile pierwsze dwa przykłady porządkowania chaosu egzemplifikują wysoce rozwiniętą wiedzę specjalistów, o tyle ostatni pokazuje świadomość metajęzykową i jest cechą gatunkową języka ludzkiego w najwcześniejszym etapie jego rozwoju.

W każdym wypadku — systematyzowanie służy rozumieniu: „Comprendre c'est d'abord systématiser. On comprend des qu'on systématisé” (Foulquié 1962: 110)⁶.

Nie tylko imponujące zdobycze hermeneutyczne filologii biblijnej, ale i najprostsze przejawy dziecięcej świadomości językowej potwierdzają jeszcze jedną prawdę: *Order is the first need of the soul* (Russell Kirk).

Wykaz skrótów

SJP.PL: *Słownik języka polskiego* (online: <https://sjp.pl/>, dostęp: 22 II 2018).

Literatura

Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2012, *Tekstologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Biblija to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu według Łacińskiego przekładu starego, w kościele powszechnym przyjętego, na Polski język z nowu z pilnością przełożone, z dokładaniem tekstu Żydowskiego i Greckiego i z wykładem katolickim trudniejszych miejsc, do obrony wiary świętej powszechnej przeciw kacerstwom tych czasów należących, przez D. Jakuba Wujka z Wągrowca, teologa Societatis Iesu, w Krakowie, w Drukarni Łazarzowej, Roku Pańskiego 1599 (online: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=9662-&from=publication>, dostęp: 20 II 2018).

Dunaj B. (red.), 1998, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Przegląd Reader's Digest, Warszawa.

Filipiak E., 1995, *Funkcje języka*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 27, „Pedagogika Przed-szkolna i Wczesnoszkolna” 10, s. 35–47.

Flis J., 1996, *Wprowadzenie*, w: *Konkordancja Starego i Nowego Testamentu do Biblii Tysiąclecia*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa.

Foulquié P., 1962, *Dictionnaire de la langue philosophique*, Presses Universitaires de France, Paris.

Halliday M.A.K., 1980, *Uczenie się znaczeń*, w: *Badania nad rozwojem języka dziecka*, red. G.W. Shugar, M. Smoczyńska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Jougan A., 1992, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa.

Langkammer H., 1990, *Słownik biblijny*, Księgarnia św. Jacka, Katowice.

Marciszewski W., 1977, *Metody analizy tekstu naukowego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

⁶ Filozof przytacza tę myśl za H. Delacroix jako kolejną eksplikację pojęcia rozumienia.

- McLuhan M., 2004, *Galaktyka Gutenberga*, w: *Antropologia słowa, zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. G. Godlewski, A. Mencwel, R. Sulima, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 509–515.
- Nestle–Aland, 2017, *Nowy Testament grecki i polski*, red. R. Bogacz, R. Mazur, Pallotinum, Poznań.
- Ong W.J., 2004, *Druk, przestrzeń i zamknięcie*, w: *Antropologia słowa, zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. G. Godlewski, A. Mencwel, R. Sulima, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 499–508.
- Psalterz Dawidow, teraz znowu z Łacińskiego, z Greckiego i z Żydowskiego na Polski język z pilnością przełożony, i Argumentami, i Annotacyjami objaśniony*, przez D. Jakuba Wujka z Wągrowca, teologa Societatis Iesu, w Krakowie, w Drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, Roku Pańskiego 1594 (online: <http://pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=53162>, dostęp: 23 II 2018).
- Sobczykowa J., 2001, *Myśl o języku w komentarzu biblijnym ks. Jakuba Wujka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Sobczykowa J., 2012, *O naukowej polszczyźnie humanistycznej złotego wieku. Wujek — Budny — Murzynowski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Streszczenie

O niektórych porządkach w języku i tekście

Przedmiotem obserwacji jest lista jako rezultat porządkowania języka bądź tekstu. Pokazuje się trzy jej przykłady na różnych etapach rozwoju piśmienności i mowy: 1) rejestr w szesnastowiecznej drukowanej edycji Biblii, 2) rękopiśmienny antyczny diagram przedstawiający zależności w strukturze tekstów czterech ewangelii, 3) autorejestracja najwcześniejszych słów (holofraz) mowy dziecka.

Słowa kluczowe: lista, pismo, oralność, metajęzyk, funkcja matetyczna, rozumienie

Summary

About some orders in language and text

The subject of the present observations is the phenomenon of the list, a form of notation resulting from acts of ordering of language or of a text. The argument presented in this article focuses upon three examples of listings, illustrating the evolution of the phenomenon at three different stages of the development of oral and written language: 1) the register in the 16th century print edition of the Bible; 2) the manuscript of an ancient diagram explaining relations in the structure of the text of the four gospels; 3) self-registration of the earliest words (holophrases) in children's speech.

Key words: register, literacy, orality, metalanguage, mathetic function, comprehension